

WŁADYSŁAW ŁOSIŃSKI

ROLA KONTAKTÓW ZE SKANDYNAWIA W DZIEJACH GOSPODARCZYCH SŁOWIAN NADBAŁTYCKICH*

THE SIGNIFICANCE OF CONTACTS WITH SCANDINAVIA IN THE ECONOMIC HISTORY OF BALTIC SLAVS

The author attempts to evaluate the significance of trade in the history of contacts between Scandinavians and Western Slavs. Their beginning may be dated back to the Vendel period but only at the end of that period and at the beginning of the Viking period did the contacts become more intensive. The trade comprised both luxury goods and bulk products and it centred in the manufacturing – trading open settlements. On the Slavic coast the newcomers from Scandinavia occupied the prominent position among the inhabitants of the settlements. The role of the Slavic element became more prominent in the late 9th cent. with the development of early towns, which became the centres of economic and social – political life of tribal communities. Further intensification of trade occurred in the late 10th cent., when the early-Piast monarchy entered the sphere of influence of the Baltic economic zone.

KEY WORDS: Baltic Slavs and Scandinavians - role of trade

Zagadnienie wzajemnych stosunków skandynawsko-zachodniosłowiańskich od dawna budzi nie słabnące zainteresowanie badaczy¹. Na ten temat w literaturze przedmiotu sformułowano wiele, często wzajemnie opozycyjnych poglądów, z których jedne wskazywały na szczególną zarówno kulturo-, jak i państwowotwórczą rolę Normanów w życiu społeczeństw słowiańskich, drugie zaś starały się zmarginalizować znaczenie tego podmiotu etnicznego w dziejach gospodarczych i społeczno-politycznych Słowian zachodnich. Dziś poglądy skrajne, nie znajdujące żadnego uzasadnienia źródłowego, odrzucono już jak się wydaje ostatecznie, problem jest jednak nadal aktualny, zwłaszcza w świetle nowych pozyskanych w ostatnich latach materiałów, pochodzących nie tylko z przypadkowych odkryć, ale przede wszystkim z systematycznych wykopaliisk zwartych zespołów osadniczych, obejmujących zarówno pozostałości osiedli, jak i miejsca pochówków zmarłych członków lokalnych populacji.

Od dawna słusznie wskazuje się na wieloraki charakter kontaktów skandynawsko-zachodniosłowiań-

* Tekst referatu wygłoszonego w dn. 29.11.1996 r. we Wrocławiu na konferencji naukowej na temat „Kultura Słowian we wczesnym średniowieczu”, zorganizowanej z okazji Jubileuszu Profesora Lecha Leciejewicza.

¹ Dzieje badań do połowy lat 60. omawia ŻAK 1965, 411 n.; 1966, 547 n.

kich we wczesnym średniowieczu². Doraźnym związkom politycznym, najczęściej późnej zresztą daty z doby utrwalania się w obydwu społecznościach struktur wczesnopanstwowych, towarzyszyły niewątpliwie pirackie wyprawy skandynawskich wikingów i słowiańskich chąśników. Występowanie żelaznych grotyw strzał typowych dla skandynawskiego kręgu kulturowego na wybrzeżach słowiańskich w nawarstwieniach kulturowych grodzisk felderskich (Kempke 1988, 293 n., ryc. 2) wskazuje na wczesną metrykę tego procederu. O tym samym mówią także dane źródeł pisanych. Najczęściej przywołuje się tu informację z żywotu św. Ansgara o splądrowaniu przez Duńczyków jakiegoś grodu słowiańskiego, identyfikowanego zazwyczaj z Wolinem, rzadziej z Kołobrzegiem (Leciejewicz 1962, 54; 1981, 166; 1994/1995, 74; Filipowiak 1985, 123; Filipowiak, Gundlach 1992, 48)³. Piractwo, wcześ-

² ŻAK 1962; 1963-1967; 1967, 305 n.; 1968, 287 n.; 1970 a, 298 n.; 1970 b, 25 n.; 1971 a, 1197 n.; 1971 b, 123 n.; 1975, 48 n.; 1985, 431 n.; 1988 a, 179 n.; 1988 b, 675 n.; ŚLASKI 1969; SCHOKNECHT 1977; 1978 a, 225 n.; LECIEJEWICZ 1979 a; 1979 b, 487 n.; 1980, 232 n.; 1981, 157 n.; 1989 a, 321 n.; 1993, 49 n.; 1994/1995, 73 n.; ŁOSIŃSKI 1979, 513 n.; HERRMANN 1982, 9 n.; 1992, 84 n.; patrz też dalszą niżej cytowaną literaturę.

³ Jak słusznie jednak wskazuje LECIEJEWICZ (1993, 52), sprawę tę trudno rozstrzygnąć. Czasami gród ten utożsamia się ze Starą Ładogą; por. KIRPICNIKOV 1988, 48.

nie również słowiańskie (Leciejewicz 1981, 166; Filipowiak, Gundlach 1992, 80), było niewątpliwie jednym ze sposobów zdobywania rozmaitych dóbr, w tym między innymi niewolników. Nie wydaje się jednak, aby ta metoda zachowań, chociaż nieodłącznie towarzysząca dobie wypraw wikingów, decydowała o charakterze wzajemnych stosunków między mieszkańcami północnych i południowych wybrzeży Morza Bałtyckiego. Słusznie palmę pierwszeństwa oddaje się kontaktom gospodarczym, zwłaszcza wymianie handlowej, w rozwoju której były zainteresowane obydwie strony. Ten aspekt relacji skandynawsko-zachodniosłowiańskich stanowi też główny przedmiot niniejszych uwag.

Dziś nie ulega już wątpliwości, że związki gospodarcze Skandynawii i Słowian nadbałtyckich stanowiły fragment szerszych kontaktów wielu ludów i krajów partycypujących w tworzeniu się i rozwoju tego fenomenu wczesnośredniowiecznej Europy, jakim była nadbałtycka strefa gospodarcza w ramach której doszło również do powstania kultury o wielu wspólnych cechach (Leciejewicz 1979 a, 179 n.; 1981, 159; 1987 a, 158 n.; Herrmann 1982, 23 n., 50 n., 81 n., 140 n.; Kirpičnikov et al. 1986, 200 n.). U początku tego procesu ważną rolę odegrali niewątpliwie Fryzowie (Ellmers 1985, 7 n.), których działalność sprzyjała rozwojowi kontaktów z krajami Europy Zachodniej. Do ostatecznego uformowania się nadbałtyckiej strefy gospodarczej i wykształcenia się specyficznych dla tego regionu reguł zachowań ekonomicznych doszło jednak dopiero w 2. połowie VIII i w początkach IX w. wraz z nawiązaniem poprzez terytoria zasiedlone przez Bałtów, Finów i plemiona Słowian wschodnich związków z ośrodkami cywilizacji bizantyjskiej, a zwłaszcza arabskiej.

W ramach tak ukształtowanej strefy gospodarczej rozwijały się stosunki wymienne między Normanami a mieszkańcami słowiańskich wybrzeży Bałtyku. Pytanie o przyczyny i uwarunkowania sprzyjające nawiązaniu wzajemnych kontaktów jest jednym z ważniejszych w dyskusji nad interesującą nas tu problematyką. W polskiej literaturze przedmiotu tej sprawie szczególnie wiele miejsca poświęcił ostatnio L. Leciejewicz (1979 a, 177 n.; 1979 b, 487 n.; 1981, 156 n.; 1993, 50 n.; 1994/1995, 73 n./). Wskazał on przede wszystkim na istotne różnice w modelu obydwu społeczności u progu wczesnego średniowiecza. Agrarny i lądowy charakter kultury wczesnych Słowian nie przystawał do obrazu kultury Skandynawów, na którą od dawna ogromny wpływ wywierało środowisko morskie z wszystkimi tego gospodarczymi, jak i kulturowymi konsekwencjami. Przejawiało się to przede wszystkim we wczesnym rozwoju żeglugi, wytwórczości i w rozległych kontaktach handlowych sprzyjających czerpaniu wzorów z dziedzictwa cywili-

zacji postrzymskiej⁴. Różny był też niewątpliwie punkt startu obydwu partnerów w dziejach ich wzajemnych związków gospodarczych. L. Leciejewicz sądzi, że u ich źródeł leżały przede wszystkim różnice w warunkach bytu i zasobności środowiska naturalnego. W Skandynawii w gospodarstwie wiejskim miała przeważać hodowla nad uprawą roli, szczególnie zatem zainteresowanie Normanów mogły budzić produkty szybko rozwijającej się u Słowian nadbałtyckich gospodarki zbożowej. W grę mogły wchodzić również niektóre płody gospodarki leśnej i inne towary masowe, zwłaszcza bursztyn i sól, którą wcześniej pozyskiwano najpewniej nie tylko na Pomorzu środkowym w rejonie Kołobrzegu, ale i w niektórych innych okolicach rozsiadlenia północnego odłamu Słowian połabskich (Herrmann 1982, 132). Ekwiwalentem szczególnie cenionym przez Słowian mogły być z kolei niektóre surowce czy wykonane z nich przedmioty, a także towary luksusowe, pochodzące zarówno z warsztatów skandynawskich, jak i z innych ośrodków produkcji, dostarczane na rynki słowiańskie za pośrednictwem kupców normańskich. Ta ostatnia grupa wyrobów stanowiła zapewne przedmiot szczególnego zainteresowania kształtującej się u Słowian warstwy elity możnych. Bliżej tej sprawie przyjrzymy się jeszcze poniżej.

Do niedawna sądzono, że stosunki bilateralne zostały nawiązane dopiero u schyłku VIII w. (por. ostatnio Żak 1988 a, 183 n.; Leciejewicz 1989 a, 87), dziś już wiadomo, że ich początki można przesunąć do połowy, a najpewniej do 1. połowy tego stulecia, a może nawet do schyłku VII w. (Łosiński 1994, 118-9). Wskazują na to ostatnie odkrycie w Gross Strömkendorf nad Zatoką Wismarską (Wietrzychowski 1993)⁵ oraz w Dierkow koło Rostoku (Warnke 1988, 69 n.; 1991 a, 203 n.; 1991 b, 294-5). Za tak wczesnym datowaniem zadzierżgnięcia więzów handlowych przemawiały już dawniej niektóre znaleziska, były to jednak pojedyncze zaledwie przedmioty, czasami znajdowane bez kontekstu arche-

⁴ Na temat ścisłych związków kulturowych Skandynawii, zwłaszcza Norwegii, środkowej Szwecji i Gotlandii w okresie Vendel z zachodnioeuropejskim kręgiem kulturowym, zwłaszcza ze światem merwińskim, ale także z Wyspami Brytyjskimi patrz LECIEJEWICZ 1978, 50 przyp. 6, gdzie zestawiona starsza, podstawowa literatura przedmiotu; por. też STENBERGER 1977, 379 n.; LECIEJEWICZ 1979 a, 25 n.; HERRMANN 1982, 33 n. Dobrą ilustracją tej tezy są bogate materiały odkryte na Helgö w środkowej Szwecji; instruktywny przegląd źródeł z tego zespołu osadniczego zawierają prace: LUNDSTRÖM 1968, 283 n.; HOLMQVIST 1976, 133 n.; szczegółowe opracowania materiałów zamieszczone w kolejnych tomach Excavations at Helgö, t. I-XII, Stockholm-Uppsala 1961-1994. Na temat funkcji Helgö i sporów wokół tego zagadnienia patrz LUNDSTRÖM (red.) 1988; por. też CLARKE, AMBROSIANI 1991, 69 n.

⁵ Niekiedy poddaje się w wątpliwość tak wczesne datowanie początków osady rzemieślniczo-handlowej w Gross Strömkendorf; patrz BRATHER 1996, 148.

ologicznego lub na złożu wtórnym⁶. Już zatem w okresie Vendel, ściślej zaś w późniejszej jego fazie, doszło do pierwszych kontaktów Normanów z mieszkańcami słowiańskich wybrzeży Bałtyku (por. ostatnio Herrmann 1994/1995, 59). Z tego też czasu pochodzą najstarsze znaleziska ceramiki słowiańskiej w Skandynawii, o czym świadczy między innymi odkrycie naczyń typu Feldberg/Kędrzyno w Åhus (Yngsjö), gdzie do połowy VIII w. funkcjonowało sezonowe targowisko (Callmer 1988, 658)⁷.

U schyłku VIII i na początku IX w. można się liczyć z uintensywnieniem związków gospodarczych. Poświadcza to rosnąca liczba znalezisk związanych ze środowiskiem skandynawskim, występujących na wybrzeżach słowiańskich w zespołach datowanych na IX w.⁸ Podobnie jest również na terenie Skandynawii, gdzie stwierdzono przyrost liczby stanowisk archeologicznych z tego czasu, na których odkryto ceramikę powstałą niewątpliwie w warsztatach garncarzy słowiańskich⁹. Niesłuszny okazał się zatem pogląd, jakoby schyłek VIII i IX w. były okresem niewiele znaczącym w dziejach stosunków handlowych między mieszkańcami obydwu wybrzeży Bałtyku (Żak 1963-1967, III, 145; 1975, 50, 1988 a, 183-4). Z osłabieniem kontaktów można się natomiast liczyć w X stuleciu, zwłaszcza w jego pierwszej połowie. Ku tej sugestii skłania się ostatnio J. Callmer (1988, 672-3) na podstawie wyniku analizy chronologicznego rozkładu ceramiki słowiańskiej znajdowanej w Skandynawii. Być może jest to słuszny domysł, była to bowiem doba uintensywnienia się bezpośrednich związków gospodarczych Słowian nadbałtyckich z ośrodkami wczesnomiejskimi Rusi północnej (Łosiński 1980, 232-3; 1988, 145-6; 1993 a, 26; Leciejewicz 1987 a, 160). Jest zatem prawdopodobne, że w tym czasie mogło dojść do osłabienia skali wymiany ze Skandynawią w ogólnym bilansie słowiań-

skiego handlu dalekosiężnego. Na podstawie danych archeologii trudno jednak ustalić rozmiary ilościowe tego zjawiska, wiadomo jedynie, że wcześniej, bo już w 2. połowie X w. kontakty ponownie ożywiły się, wówczas też po raz pierwszy w strefie oddziaływań gospodarczych Skandynawów znalazły się obszary położone w głębi lądu, znajdujące się poza wąskim pasem porbrzeża. Największe nagromadzenie wyrobów o genezie północnej obserwuje się tam na terenie Wielkopolski i na sąsiadujących z nią ziemiach stanowiących pertynencje monarchii wczesnopiastowskiej (Żak 1963-1967; 1975, 51; 1988 a, 185; 1988 b, 686-7, ryc. 3). Rozpad nadbałtyckiej strefy gospodarczej wraz z załamaniem się dalekosiężnej wymiany handlowej wcześniej jednak doprowadził do osłabienia kontaktów ze Skandynawią, nie sprzyjał im również rozwój piractwa słowiańskiego, kierującego ku południowym wybrzeżom Bałtyku odwetowe wyprawy władców normkańskich.

Już dawno dokonano szczegółowych zestawień przedmiotów pochodzenia skandynawskiego znajdujących na wybrzeżach słowiańskich (Żak 1963-1967 I; III, 150 n.) oraz wyrobów typowych dla środowiska słowiańskiego spotykanych na terenie Skandynawii (Żak 1970 b, 25 n.; 1971 a, 1197 n.; 1971 b, 123 n.). Nie ma tu potrzeby przypominania tych list, później zresztą uzupełnianych o nowsze materiały (Żak 1988 a, 179 n.; 1988 b, 675 n.), są to bowiem sprawy powszechnie znane. Gdyby jednak wyłącznie na ich podstawie podjąć próbę określenia skali wzajemnych kontaktów to uzasadniony mógłby się wydawać wniosek o skromnych rozmiarach związków gospodarczych niewiele znaczących w ogólnym bilansie wymiany handlowej Słowian nadbałtyckich i Skandynawów, zgodnie z tym co sugerowano w starszej literaturze przedmiotu, tym bardziej, że nie wszystkie zestawione w katalogu przedmioty są świadectwem wymiany handlowej. Część z nich to niewątpliwie łupy i dary, inne zaś słusznie uznaje się za dowód obecności Skandynawów i Słowian na terytorium partnerów.

Wydaje się jednak, że nowsze materiały pozwalają na zgoła inną ocenę skali wzajemnych związków gospodarczych. Nie chodziło w nich wyłącznie o sporadyczną i okazjonalną wymianę dóbr luksusowych, jak się niekiedy sądzi (Schoknecht 1977, 76; Wietrzichowski 1993, 44)¹⁰, lecz o handel ukierunkowany w znacznym stopniu na wymianę produktów masowych. Nie wykluczano tego już dawniej, wskazując głównie na rolę handlu solą, która mogła stanowić przedmiot eksportu słowiańskiego do Skandynawii (Żak 1963-1967 III, 110 n.), a skupianie się wyrobów pochodzenia normkańskiego w okolicach słononośnych na wybrzeżach

⁶ Listę tę tworzą zabytki odkryte w Schönfeld, Kr. Demmin (SCHOKNECHT 1978 b, 237 n.), Verchen, Kr. Demmin (SCHOKNECHT 1981, 142 n.), Benzin, Kr. Gadebusch (GRALOW, PARSCHAU 1984, 126-8) i w Starogardzie węgryjskim (GABRIEL 1988, 217). Z katalogu źródeł o wczesnej metryce należy natomiast wykluczyć zapinki skandynawskie znalezione na wyspie Fehmarn (BAKKA 1971, 55 n.), w tym bowiem czasie wyspa ta pozostawała jeszcze poza strefą zwartego osadnictwa słowiańskiego; por. VOGEL 1972, mapa 7.

⁷ Krytycznie na temat tak wczesnego datowania naczyń typu Feldberg/Kędrzyno w Åhus (Yngsjö) wypowiedział się ostatnio BRATHER 1996, 145-6.

⁸ Por. ŁOSIŃSKI 1988, 147-8, 164-5, ryc. 5. Mapę wyrobów pochodzenia skandynawskiego, datowanych na starszy okres wikingi, można dziś uzupełnić o nowsze znaleziska; por. między innymi: GABRIEL 1988, WARNKE 1988, 69 n.; MEIER 1990, 119-20; WIETRZICHOWSKI 1993.

⁹ Na temat najstarszej ceramiki słowiańskiej w Skandynawii patrz ostatnio CALLMER 1988, 654 n.; patrz też ŁOSIŃSKI 1991 a, 127 n.; 1991 b, 134 n.; tamże dalsza literatura przedmiotu.

¹⁰ Słusznie jednak F. Wietrzichowski podkreśla, że i do wpływ dóbr luksusowych miał charakter masowy.

słowiańskich poglądy ten zdaje się potwierdzać. Obecnie, zgodnie z sugestią wielu badaczy, listę tych produktów masowych można dość znacznie wydłużyć, głównie dzięki odkryciom archeologicznym ostatnich lat, a także upowszechnieniu się w warsztacie prahistoryka metod badań nauk przyrodniczych i technicznych.

Zainteresowanie strony słowiańskiej budziło niewątpliwie żelazo pozyskiwane z wysokojakościowych rud skandynawskich. Odkrycie w rejonie portu wolińskiego grzywny żelaznej o wadze ponad 40 dgr potwierdza w każdym razie handel tym surowcem (Filipowiak 1987, 105; Filipowiak, Gundlach 1992, 100). Wyniki badań metaloznawczych zabytków żelaznych z południowych wybrzeży Bałtyku ujawniły stosunkowo wysoki odsetek wyrobów wykonanych z żelaza niskofosforowego. Stwierdzono to zarówno w Ralswieku (Herrmann 1988, 735-6), jak i w Wolinie (Hensel 1975, 61 n.), a ostatnio także w Szczecinie (badania dr. Z. Hensla). Nie wiadomo co prawda, czy tej wysokiej jakości surowiec docierał wyłącznie ze Skandynawii, w grę mogą bowiem wchodzić również zachodnioeuropejskie ośrodki metalurgiczne, na pewno jednak proveniencji skandynawskiej było żelazo o podwyższonej zawartości niklu (por. Thålin 1973, 86 n.), a i ten typ metalu został potwierdzony w niemalym odsetku analiz (Hensel 1975). Importowano zapewne nie tylko surowiec, ale i gotowe wyroby, w tym obok broni – na co wskazywano już dawniej – także proste narzędzia pracy, między innymi niektóre typy noży, które mogły być zresztą produkowane w osiedlach słowiańskich przez wędrownego rzemieślnika skandynawskiego zgodnie z tradycją technologii jego warsztatu. I w tym przypadku wyniki badań metaloznawczych zdają się wspierać tę sugestię (Łosiński, w druku).

W grę wchodziły zapewne i inne surowce, w które zasobna była Skandynawia. Wydaje się, że strona słowiańska na skalę masową importowała ośelki z łupku fyllitowego pochodzenia norweskiego i to najpewniej przy liczącym się pośrednictwie Haithabu (Schoknecht 1977, 75; Gabriel 1988, 209, 248 n.; Wietrzichowski 1993, 37)¹¹. Ich odsetek w seriach pochodzących z południowego wybrzeża Bałtyku często przekracza 50% ogółu odkrytych ośelek, a czasami nawet, jak w Oldenburgu (Gabriel 1988, 250) i na Srebrnym Wzgórzu w Wolinie (Skoczylas 1988, 47 n.; 1990, 32 n.), dochodzi do 80-90%. Istotne, że ośelki tego typu pojawiają się już na stanowiskach archeologicznych datowanych na VII/VIII w. (np. Gołańcz Pomorska, woj. szczeciń-

skie). Równie wczesną metrykę mają najstarsze przęśliki z piaskowca w postaci płaskich krążków, niekiedy pokrytych ornamentem regularnie naniesionych żłobków. Nagminnie występują one na terenie Skandynawii, natomiast na ziemiach zachodniosłowiańskich w większej liczbie znane są głównie na terytorium rozsiadlenia Słowian nadbałtyckich (Gabriel 1988, 255 n., ryc. 60-2; por. też Schoknecht 1977, 92; Wietrzichowski 1993, 36). Wpływy nordycznego kręgu kulturowego i w tym przypadku są dość wyraźne. Podobnie jak niektóre noże i one mogły być produkowane na miejscu przez normańskiego rzemieślnika. U Słowian nie znajdowały natomiast zbytu przęśliki z kości, poroża czy słońca, nieliczne ich okazy są raczej świadectwem pobytu Skandynawów na ziemiach słowiańskich. Może dotyczyć to również, jak się czasami sądzi, naczyń ze słońca, stanowiących standardowe wyposażenie kuchni wikińskiej (Gabriel 1988, 241 n.). Garść powyższych przykładów, a nie jest to liczba pełna (por. np. Filipowiak 1985, 134; 1988 b, 695 n.; Filipowiak, Gundlach 1992, 75, 100 n.), uzasadnia, jak sądzę, pogląd o znaczącej roli produktów masowych w wymianie Normanów z plemionami Słowian nadbałtyckich.

Również Skandynawia była zainteresowana dobrami dostarczanymi w skali masowej. Obok wspomnianej już soli chodziło chyba głównie o żywność, zwłaszcza zaś zboże. Na eksport zboża z terenów słowiańskich już dawno wskazał L. Leciejewicz (1979 c, 207 n.) w krytycznej ocenie opracowania materiałów z duńskiego grodu w Fyrkat¹². Słowianie nadbałtyccy pozyskiwali je nie tylko z pomorskiego zaplecza (Filipowiak 1988 b, 703), ale i z ziem bardziej odległych, położonych w dorzeczu Odry. Potwierdzają to wyniki badań paleobotanicznych materiałów pochodzących z Wolina (Filipowiak, Gundlach 1992, 101; Filipowiak 1995 a, 487-8; 1996, 111). Odkrycia w porcie wolińskim wskazują w każdym razie na wczesną metrykę handlu zbożem (Filipowiak, Gundlach 1992, 48). Wyniki badań paleobotanicznych zdają się poświadczać również eksport drewna (Leciejewicz 1981, 164; 1989 a, 189; Filipowiak 1987, 104 n.; Filipowiak, Gundlach 1992, 101 n.). Zainteresowanie Skandynawii budziły zapewne także inne produkty gospodarki leśnej, słusznie też sądzi się, że część słowiańskich naczyń glinianych znajdowanych w normańskich emporiach rzemieślniczo-handlowych pełniła funkcję pojemników służących do przewozu, obok soli, także tego rodzaju dóbr (por. ostatnio Brather 1996, 161 n.). Nie chodziło zatem o eksport samych naczyń, ale o ich zawartość. Z surowców najbardziej pożądanym był niewątpliwie bursztyn. Wywożono nie tylko surowiec, ale i gotowe wyroby, czasami o formie typowej dla środowiska kulturowego ich odbior-

¹¹ W nauce polskiej (por. SKOCZYLAS 1990, 51 n.; 1994, 71) sformułowano odmienny pogląd. Sądzi się mianowicie, że ośelki fillitowe zostały wykonane z surowca pochodzenia sudeckiego. Środowisko archeologów oczekuje na ostateczne wyjaśnienie tej tak ważnej sprawy.

¹² Patrz też LECIEJEWICZ 1979 a, 182; 1980, 243-4; 1981, 164-5; 1993, 50; FILIPOWIAK 1987, 104 n.; 1988 a, 41 n.; 1991, 157.

mógł jednak działać również w ośrodkach skandynawskich. Na pewno byli wśród nich garncarze (Łosiński 1991 a; 1991 b, tamże dalsza literatura), chociaż nie do końca jest jasny ich status społeczny. Co najmniej w części byli to zapewne wolni rzemieślnicy wędrowni, docierający do skandynawskich osiedli rzemieślniczo-handlowych i wczesnych miast. Później garncarz słowiański produkował również w wiejskich osadach słowiańskich kolonistów, zakładanych w Skandynawii co najmniej w części z inicjatywy władców normańskich, jak to pięknie pokazały ostatnio badania przeprowadzone w Mölleholmen w południowej Skanii (Kelm, Larsson 1995, 341 n.)¹³.

W dziejach wzajemnych kontaktów ważną rolę odegrało także pośrednictwo handlowe obydwu stron w przenikaniu dóbr wywodzących się z innych środowisk etnicznych. Dzięki pośrednictwu Normanów na wybrzeża słowiańskie docierały niewątpliwie niektóre wyroby powstałe w warsztatach zachodnioeuropejskich, w tym obok broni między innymi naczynia szklane, a także gliniane typu Tating i Badorf¹⁴, zaś z kierunku wschodniego począwszy od schyłku VIII i w IX w. przede wszystkim srebro arabskie, chociaż ta ostatnia sugestia opiera się głównie na przesłankach natury pośredniej (Kmietowicz 1968, 65 n.; 1972, 65 n.; Łosiński 1988, 145 n.). W świetle analizy chronologicznego rozkładu monet kufickich w depozytach srebrnych wynika jednak, że bezpośrednie kontakty Słowian nadbałtyckich z terenami wschodnioeuropejskimi zostały zapoczątkowane dopiero wraz z ekspansją na Północ monet samanidzkich (Łosiński 1993 a, 24 n.), a dobrą kontrolą tej tezy jest fakt liczniejszego występowania w ośrodkach wczesnomiejskich Rusi północnej ele-

mentów zachodniosłowiańskich dopiero w zespołach datowanych najwcześniej na 2. połowę i schyłek IX w.

Funkcjonowanie handlu ukierunkowanego w dużym stopniu na wymianę towarów masowych wymagało istnienia odpowiedniej infrastruktury. Tę rolę pełniły początkowo otwarte osady rzemieślniczo-handlowe, powstające już w VIII w. zarówno na terenie rozsielenia Normanów, jak i na słowiańskich wybrzeżach Bałtyku (por. ostatnio Callmer 1994, 76 n.). Odkrycia ostatnich lat w Gross Strömkindorf i Dierkow na północnym Połabiu, o których wspominałem już powyżej, oraz w Ribe na Jutlandii (Jensen 1991) i w Ihus w Skanii (Callmer 1988, 658 n.; 1995, 105 n.) są tego najlepszym przykładem. Wydaje się, że w obydwu tych środowiskach etnicznych były to formy osadnicze o obcej genezie, przyniesione przez kupców fryzyjskich wraz z ich ekspansją skierowaną ku wybrzeżom Bałtyku (Łosiński 1996 a, 82-4). Na terenach skandynawskich wcześniej znalazły one jednak sprzyjające warunki rozwoju, tam bowiem już u schyłku starożytności i w okresie Vendel funkcjonowały osady o rozwiniętej działalności wytwórczej i szerokich powiązaniach handlowych, ściśle związane z ówczesnymi ośrodkami życia politycznego i religijnego (Callmer 1995, 101 n.)¹⁵. Wcześniej też Skandynawowie stali się nosicielami tej obcej w swej genezie idei, którą szybko upowszechnili na szlakach swych wędrówek. Wszędzie tam jest też wyraźnie czytelna obecność podmiotu normańskiego w życiu gospodarczym tego typu osiedli.

Nie inaczej było również u Słowian nadbałtyckich (por. ostatnio Łosiński 1994, 115 n.) i jest to już teza znajdująca coraz powszechniejsze uznanie. Spór, który się nadal toczy, sprowadza się w zasadzie do kwestii ilościowej oceny grup obcych przybyszów, a tym samym i ich roli w powstaniu i funkcjonowaniu osiedli handlowych o dalekosiężnych powiązaniach. Szczególnie trudna do rozwiązania jest ta sprawa na podstawie materiałów pochodzących ze stanowisk osadniczych, gdzie wyjątkowo jedynie odkrywane są zespoły znalezisk jednorodnie kulturowo jak je określa L. Leciejewicz (1993, 59). Zazwyczaj współwystępują tam materiały o różnej genezie i pochodzeniu. Czasami jednak wyraźne nagromadzenie zabytków ewidentnie związanych ze skandynawskim kręgiem kulturowym pozwala uznać Normanów za podmiot liczący się w składzie mieszkańców tych zbiorowisk kupców i wyspecjalizowanych rzemieślników¹⁶, chociaż wśród nich mogli

¹³ Na temat rolniczej penetracji słowiańskiej na wyspach południowo-duńskich patrz między innymi LECIEJEWICZ 1979a, 182; ROESDAHL 1996, 241. Z tą falą osadnictwa słowiańskiego łączy się niekiedy stoczną odkrytą na wyspie Falster; por. ostatnio FILIPOWIAK 1996, 106; tamże dalsza literatura.

¹⁴ Na temat ceramiki zachodnioeuropejskiej znajdowanej na słowiańskich wybrzeżach Bałtyku patrz SCHOKNECHT 1977, 110 n.; 1978 a, 230; KEMPKE 1984 a, 79-80; 1984 b, 93; 1989, 176 n.; GABRIEL 1988, 129 n.; MEIER 1990, 73-4; WIETRZICHOWSKI 1993, 23 n.; por. też MÜLLER-WILLE 1985, 89 n.; 1989, mapa 17. Na południowym wybrzeżu Bałtyku występuje ona również na terytorium zasiedlonym przez Prusów. Potwierdziły to wyniki badań przeprowadzonych w Janowie Pomorskim, gdzie niekiedy lokalizuje się wczesnośredniowieczne Truso; na temat dokonanych tam odkryć patrz JAGODZIŃSKI 1988; 1991, 136 n.; JAGODZIŃSKI, KASPRZYCKA 1990, 9 n.; 1991, 696 n.; ostatnio patrz KULAKOV 1996, 134 n. W Janowie Pomorskim obok licznych przedmiotów związanych ze środowiskiem skandynawskim w długiej serii wystąpiły ułamki monet arabskich (CZAPKIEWICZ, JAGODZIŃSKI, KMIETOWICZ 1988, 157), stamtąd znana jest również moneta nordyjska wczesnego typu (SUCHODOLSKI 1989, 425 n.). O innych odkryciach na tym stanowisku patrz RUDNICKI, TRZECIECKI 1994, 149 n.

¹⁵ Dobrym przykładem tego typu osiedla z doby Vendel jest zespół osadniczy odkryty w Helgö; por. ostatnio CLARKE, AMBROSIANI 1991, 68 n. Funkcjonująca tam osada w sposób istotny różniła się od osiedli rzemieślniczo-handlowych interesującego nas tu typu.

¹⁶ Na bliskim współdziałaniu tych dwóch grup zawodowych zasadzał się model funkcjonowania tego typu osiedli; patrz ostatnio ŁOSIŃSKI 1996 b; por. tu również niezmiernie cenne uwagi CALLMERA, 1995, 115.

wanych rzemieślników¹⁶, chociaż wśród nich mogli znajdować się również miejscowi producenci, dotąd działający w ramach lokalnych wspólnot wiejskich.

Więcej informacji na ten temat dostarczają wyniki badań cmentarzysk położonych w sąsiedztwie osiedli. Najbardziej przekonujące okazały się wykopaliska przeprowadzone w Menzlin nad Pianą, gdzie obok osady rzemieślniczo-handlowej odkryto cmentarzysko skandynawskich imigrantów (Schoknecht 1977, 55). Wymowa pozyskanych tam źródeł była tak jednoznaczna, iż teza że był to cmentarz przybyszów normanńskich znalazła powszechne uznanie w literaturze.

Bardziej dyskusyjna jest jak dotąd sugestia wiązania z nimi również cmentarzysko kurhanowe w Świelubiu pod Kołobrzegiem¹⁷. Często za pochówek niewątpliwie skandynawski uznaje się tam jedynie grób kobiety wyposażonej w parę zapinek owalnych, te bowiem ozdoby ściśle związane były z ubiorem Normanek (Leciejewicz 1979 a, 181; 1980, 239; 1981, 161; 1993, 53-4; 1994/1995, 74-6; 1995 a, 64-5). Wspomniane zapinki nie są jednak jedynymi okazami tego typu ozdób, znalezionymi w Świelubiu. Odkryto tam kilka dalszych egzemplarzy tej formy zapinek¹⁸, ze względu jednak na znaczne rozdrobnienie większości z nich nie wiadomo czy w grobach występowały one parami na wzór skandynawski, czy też jedynie pojedynczo. Ważne jest jednak i to, że ogół dość licznych zabytków z brązu, występujących zarówno w pochówkach męskich, jak i kobiecych, jest niewątpliwie pochodzenia skandynawskiego. Były to głównie ozdoby, ale i elementy uzbrojenia oraz różnego typu okucia, rzadziej narzędzia. Fakt ten nie rozstrzyga jeszcze o przynależności etnicznej pochowanych w Świelubiu. Istotna jest przede wszystkim forma pochówków ciałopalnych, a ta ma wyraźne nawiązania skandynawskie, a nie słowiańskie. Nieuzasadnione wydają mi się też obawy przed uznaniem za groby Normanów pochówków o analogicznej formie, w skład inwentarza których wchodziły wyłącznie przedmioty żelazne. Były to głównie różnego rodzaju okucia i gwoździe, rzadziej nity, w jednym przypadku umbo szczytu. Trudno oczywiście rozstrzygnąć, gdzie i przez kogo były one wyprodukowane, zestaw jednak tego rodzaju zabytków w grobach męskich powiela wyposażenie pochówków Skandynawów w ich ojczyźnie. Jeżeli dodamy do tego stwierdzone na podstawie badań antropologicznych wysoki sto-

pień maskulinizacji pochowanej w Świelubiu populacji, to sugestia o związku cmentarzyska z przybyszami ze Skandynawii znajduje dość silne oparcie¹⁹. Ich liczbę szacuje się na około 50-70 osób, nie była to zatem grupa o skromnych rozmiarach. Jeszcze liczniejsi mogli być Skandynawowie związani z osiedlem menzlińskim, przebadano tam bowiem drobną zaledwie część cmentarzyska, które liczyło być może kilkaset grobów (Schoknecht 1977, 55).

Wśród pochowanych w Świelubiu byli niewątpliwie kupcy. W czterech grobach znaleziono ciężarki odważnicze²⁰, w trzech dalszych ułamki monet arabskich. Że wśród zmarłych znajdowali się przedstawiciele wyższych warstw społecznych wskazuje także odkrycie srebrnej aplikacji szat noszonych przez Skandynawów o wyższym statusie społecznym (Łosiński 1974, 159 n.; por. też Jansson 1988, 600). W Świelubiu nie udało się natomiast jak dotąd zlokalizować miejsca zamieszkania owej domniemanej grupy wychodźców skandynawskich. Jest to słaba strona przypominanej tu hipotezy (Łosiński 1979, 513 n.)²¹. Nie przebywali oni jednak na pewno w pobliskim grodzie w Bardach, który w VIII i w 1. połowie IX w., przed powstaniem Kołobrzegu, pełnił funkcję czoła plemienia parsęckiego (Łosiński 1994, 105 n.), ich siedzib szukać zatem należy w jednej z osad otwartych znajdujących się w okolicy ośrodka obronnego. Mielibyśmy tu do czynienia z sytuacją dość podobną do stwierdzonej w Menzlin, gdzie osiedle rzemieślniczo-handlowe powstało w sąsiedztwie starszej słowiańskiej osady w Görke, nie najniższej rangi, wnosząc z odkrytych tam zabytków dobrze określających stosunkowo wysoki status społeczny części jej mieszkańców. Na ściśle związki otwartych osiedli rzemieślniczo-targowych z ośrodkami politycznymi Słowian nadbałtyckich już dawno zwracano uwagę w literaturze przedmiotu (Herrmann

¹⁹ Nie znaczy to jednak, że na nekropoli świelubskiej znajdowały się wyłącznie groby skandynawskich przybyszów. W młodszej fazie jej użytkowania swych zmarłych chowali tam również słowiańscy mieszkańcy wspólnoty; patrz ŁOSIŃSKI 1993 b, 17 n.

²⁰ W Świelubiu odnotowano zarówno formy beczułkowate, jak i w postaci wielobocznych kostek brązowych. W Skandynawii obydwie formy są powszechne; por. np. STEUER 1984, ryc. 135 (dotyczy Birki, Haithabu, Peviken na Gotlandii i Kaupang w okolicach Oslo); KYHLBERG 1986, 152-4 (dotyczy Birki). Na terenach zachodniosłowiańskich zdecydowanie dominuje forma pierwsza. Wieloboczne kostki spotyka się tam głównie w zespołach związanych z nadbrzeżnymi emporiami rzemieślniczo-handlowymi (Ralswiek, Janów Pomorski) w kontekście z innymi materiałami o rodowodzie skandynawskim. Interesujące, że w pojedynczych egzemplarzach występują one również w Wielkopolsce, w tej klasie obiektów co Poznań, Ostrów Lednicki i Biskupin. Są to jednak okazy wykonane z żelaza; por. ŁOSIŃSKI 1972, 248, gdzie zestawiona literatura.

²¹ Podobne stanowisko na temat etnicznej atrybucji pochowanych na cmentarzysku w Świelubiu zajęła ZOLL-ADAMIKOWA (1979, 227 n.; 1980, 184 n.; 1988, 196 n.; 1991, 53 n.).

¹⁷ Przegląd źródeł pochodzących z pierwszych lat systematycznych wykopalisk daje ŁOSIŃSKI 1972, tab. XV; patrz też ŁOSIŃSKI 1974, 159 n.

¹⁸ Zapinki owalne znaleziono w 4 kopcach; są to okazy typu JP 37 (kurhan 65 oraz mogiła rozpoznana w końcu XIX w.; patrz EGGERS 1938, 7-9), JP 42 (kurhan 21) oraz para zapinek z doby wczesnowikińskiej zdobionych w stylu Oseberg-Broa-Berdal (kurhan 24). Z nowszych opracowań poświęconej tej formie ozdoby patrz JANSSON 1984, 45 n.; 1985.

1987, 39; 1988, 731 n.; 1991, 321; 1994/1995, 61 n.). Osiedla te powstawały niewątpliwie za zgodą miejscowego czynnika politycznego. Podobnie było w Skandynawii i nie ma tu praktycznie większego znaczenia, jak się niekiedy sądzi, czy był to czynnik wczesnopanstwowy czy też plemienny.

Osady rzemieślniczo-handlowe interesującego nas tu typu, czasami zakładane przy udziale obcych przybyszów na surowym korzeniu, z czym mamy najpewniej do czynienia w przypadku Menzlin, czasami jednak powstające na miejscu już istniejących starszych osad słowiańskich, czego z kolei można się domyślać wnosząc z typu domostw w Gross Strömken-dorf, nie były u Słowian nadbałtyckich jedynymi punktami osadniczymi o dalekosiężnych powiązaniach handlowych i o rozwiniętej działalności wytwórczej. Badania archeologiczne przeprowadzone w dorzeczu dolnej Parsęty wykazały, że w 1. połowie IX w. cechy niewielkich lokalnych ośrodków wymiany i rzemiosła nabrały tamtejsze duże grody w strukturze organizacji plemiennych stanowiące centra wspólnot terytorialnych (Łosiński 1972, 234 n.; 1994, 104 n.; por. też Leciejewicz 1963, 49; 1970, 98-9; 1979 a, 181; 1980, 239; 1981, 161; 1989 a, 140; 1991, 103; 1993, 52; 1994/1995, 74 n.; Filipowiak 1988 b, 707 n.). Odkryto tam ślady działalności kowalskiej i odlewniczej oraz obróbki poroża. Czasami były to pozostałości konkretnych warsztatów produkcyjnych. Potwierdzona została także działalność obcego wędrownego rzemieślnika. W nawarstwieniach kulturowych wystąpiły ułamki monet arabskich i inne importy, znaleziono także ciężarki odważnicze. Od przełomu VIII i IX w., w warunkach korzystnej koniunktury na rynkach handlu bałtyckiego, dochodziło tam zatem do przełamania autarkii gospodarczej typowej dla wspólnot rolniczych i do tworzenia się załazków życia wczesnomiejskiego. Grody te upadły jednak już w 2. połowie, najpóźniej w końcu IX w. W połowie tego stulecia u ujścia Parsęty powstał rozległy gród w Kołobrzegu, który wcześniej stał się osiedlem wczesnomiejskim o zwartej i regularnej zabudowie. Obok funkcji gospodarczych typowych dla osad rzemieślniczo-handlowych pełnił on również rolę czoła plemienia dolnoparsęckiego. Te społeczno-publiczne i polityczne zadania grodu kołobrzeskiego różniły go w sposób istotny od omówionych powyżej otwartych emporiów handlowych, powstających pod kurtelą ówczesnych ośrodków życia politycznego. Kołobrzeg jest też bodaj najbardziej spektakularnym przykładem tworzenia się na południowym wybrzeżu Bałtyku pierwocin życia miejskiego o rodzimej słowiańskiej genezie (Łosiński 1994, 107-8, tamże dalsza literatura).

U ujścia Odry podobną funkcję pełnił wczesnośredniowieczny Szczecin, gdzie powstanie obwarowanego osiedla wczesnomiejskiego można datować na schyłek 1. połowy IX w. W 2. połowie i u schyłku tego

stulecia Szczecin, Wolin i Kołobrzeg były już w pełni rozwiniętymi ośrodkami miejskimi (Leciejewicz 1962; 1970, 99 n.; 1988/1989, 134; 1989 a, 140-3; 1991, 104-5; Filipowiak 1991, 150 n.)²². W tym czasie z mapy osadnictwa Słowian nadbałtyckich zniknęła większość otwartych emporiów rzemieślniczo-handlowych. Na południowym wybrzeżu Bałtyku okazały się one martwym ogniwem w procesie wczesnej urbanizacji (Łosiński 1994, 122-3).

W nawarstwieniach kulturowych wczesnych miast słowiańskich typu wspomnianego powyżej Wolina, Szczecina czy Kołobrzegu odkryto ślady kontaktów ze światem skandynawskim (Łosiński 1972, 287; Filipowiak 1985, 121 n.; 1988 b, 693 n.; Filipowiak, Gundlach 1992, 100 n.; Leciejewicz 1993, 54 n.; 1994/1995, 77 n.). Potwierdzona została tam również obecność kupców, a najpewniej i rzemieślników normandzkich. Słusznie jednak sądzi się, że nie tworzyli oni wydzielonych przestrzennie skupisk, zamieszkując w różnych częściach miast na równi z przybyszami z innych krajów (Leciejewicz 1976, 337). Czytelnie rysuje się to zwłaszcza w Wolinie, gdzie domostwa wznoszone w konstrukcji obcej tradycjom budownictwa słowiańskiego (Leciejewicz 1976, 335; 1981, 162; 1987 b, 75; 1993, 55-6; 1995 a, 64; Filipowiak, Gundlach 1992, 51-2) są rozproszone w różnych rejonach aglomeracji miejskiej. Była to zresztą doba, w której kupiec i rzemieślnik słowiański stał się już pełnoprawnym uczestnikiem życia gospodarczego w całej strefie nadbałtyckiej. Ich obecność najpóźniej od schyłku IX w. została potwierdzona w Skandynawii, w tym też czasie aktywnie działali oni również na kierunku wschodnim, docierając do ośrodków Rusi północnej, o czym wspominałem już powyżej.

Ten wzrost roli żywiołu słowiańskiego w handlu bałtyckim najpóźniej od 2. połowy IX w. umożliwiał rozwój miejscowego korabnictwa (Filipowiak 1988 a, 29 n.; 1989, 360 n.; 1994, 83 n.; 1996, 105 n.). Najstarsze wraki klepkowych łodzi słowiańskich lub ich fragmenty pochodzą z 1. połowy tego stulecia. Początkowo nadawały się one głównie do żeglugi przybrzeżnej, wcześniej jednak doszło do intensyfikacji tej ważnej gałęzi wytwórczości. Pierwsze doświadczenia w tym zakresie to najpewniej również wynik bliskich kontaktów ze światem skandynawskim²³. Nie można tu jed-

²² Por. tu również literaturę omawiającą dzieje poszczególnych ośrodków; z nowszych pozycji dotyczących Szczecina patrz: LECIEJEWICZ 1985, 171 n.; 1989 b, 41 n.; 1990, 181 n.; 1995 b, 19 n.; ŁOSIŃSKI 1993 c, 285 n.; 1996 c, 131 n.; CNOTLIWY, ŁOSIŃSKI 1995, 73 n.; na temat Wolina patrz ostatnio FILIPOWIAK 1985, 121 n.; 1995 a, 93 n.; FILIPOWIAK, GUNDLACH 1992.

²³ W literaturze przedmiotu dużo miejsca poświęca się zarazem ukazaniu różnic między statkami słowiańskimi a skandynawskimi; szczegółowo sprawę tę omawia ostatnio FILIPOWIAK (1996, 107 n., gdzie też zestawienie podstawowej literatury przedmiotu dotyczącej tej kwestii).

nak pominąć także roli Fryzów w szerzeniu się u Słowian nadbałtyckich umiejętności żeglarskich i budowy łodzi zdalnych do wypraw dalekomorskich (Filipowiak 1996, 107, tamże dalsza literatura). W wyniku kontaktów gospodarczych szerzyły się również inne umiejętności produkcyjne. Na tym odcinku aktywne były obydwie strony. Niewątpliwie zasługą Słowian był rozwój garncarstwa na ziemiach skandynawskich (por. wyżej cytowaną literaturę), z kolei rzemieślnik normński przyczynił się zapewne do upowszechnienia się w kowalstwie Słowian nadbałtyckich skomplikowanej techniki zgrzewania żelaza i stali, zwłaszcza typu sandwich (Łosiński, w druku). Są to jedynie wybrane

przykłady, dobrze jednak ilustrujące konsekwencje związków między obydwoma partnerami na ich życie gospodarcze.

W 2. połowie X stulecia doszło do uintensywnienia kontaktów. Wówczas to w orbicie wpływów nadbałtyckiej strefy gospodarczej znalazła się monarchia wczesnopiastowska (Żak 1963-1967 III; 1975, 51-2; 1988 a, 185 n.; 1988 b, 686-7; Leciejewicz 1981, 165, 1994/1995, 80, ryc. 5), dla której ścisłe związki z Pomorzem i Skandynawią stały się jednym z ważniejszych czynników umacniania się pozycji gospodarczej i prestiżu politycznego w krajach ówczesnej Europy²⁴.

LITERATURA

- Bakka E.
1971 *Eine ovale Schalenfibel von Fehmarn*, „Offa”, vol. 28, 55-63.
- Brather S.
1996 *Feldberger Keramik und frühe Slawen. Studien zur nordwestslawischen Keramik der Karolingerzeit*, Bonn
- Callmer J.
1988 *Slawisch-skandinavische Kontakte am Beispiel der slawischen Keramik in Skandinavien während des 8. und 9. Jahrhunderts*, „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission”, vol. 69, 654-674.
1994 *Early urbanism in Southern Scandinavia ca. 700-1100 AD. Trading places, central settlements and new model centres in continuity and change*, „Archaeologia Polona”, vol. 32, 73-93.
1995 *Handwerksproduktion, Gesellschaftsveränderungen und Besiedlung. Betrachtungen aus Südost-Skandinavien von ca. 600 bis 1100 n. Chr.*, „Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift”, vol. 36, 100-124.
- Clarke H., Ambrosiani B.
1991 *Towns in the Viking Age*, Leicester-London.
- Cnotliwy E., Łosiński W.
1995 *Szczecin/Stettin. Vom frühstädtischen Zentrum zur Lokationsstadt*, „Slavia Antiqua”, T. 36, 73-92.
- Czapkiewicz M., Jagodziński M., Kmietowicz A.
1988 *Arabische Münzen aus einer frühmittelalterlichen Handwerker- und Handelssiedlung in Janów Pomorski, Gem. Elbląg*, „Folia Orientalia”, vol. 25, 157-169.
- Eggers H. J.
1938 *Das Wikingergrab von Zwilipp, Kr. Kolberg-Körlin*, „Monatsblätter der Gesellschaft für pommersche Geschichte und Altertumskunde”, vol. 52, 7-9.
- Ellmers D.
1985 *Die Bedeutung der Friesen für Handelsverbindungen des Ostseeraumes*, (w:) *Society and Trade in the Baltic during the Viking Age*, Visby, 7-54.
- Filipowiak W.
1985 *Die Bedeutung Wolins im Ostseehandel*, (w:) *Society and Trade in the Baltic during the Viking Age*, Visby, 121-138.
1987 *Słowiańskie ośrodki handlowo-morskie nad Bałtykiem (uwagi do ich początków i rozwoju)*, (w:) *Trudy V Meždunarodnogo Kongressa Slavjanskoj Archeologii*, T. 1, z. 2 b, Moskwa, 93-108.
1988 a *Początki żeglugi słowiańskiej u ujścia Odry*, (w:) *Studia nad etnogenezą Słowian i kulturą Europy wczesno-średniowiecznej*, T. 2, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, 29-46.
1988 b *Handel und Handelsplätze an der Ostseeküste Westpommerns*, „69. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission”, 690-719.
1989 *Die Häfen und der Schiffbau an der Odermündung im 9.-12. Jahrhundert*, (w:) *Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa*, Teil 5, Göttingen, 351-398.
1991 *Die Anfänge des Städtewesens in Pommern*, (w:) *Frühgeschichte der europäischen Stadt*, Berlin, 148-158.
1994 *Shipbuilding at the Mouth of the River Odra (Oder)*, (w:) *Crossroads in Ancient Shipbuilding*. Oxbow Monograph 40, 83-96.
1995 a *Die Bedeutung der Binnenschifffahrt im Odergebiet*, „Germania”, vol. 73, 481-493.
1995 b *Wolin. Die Entwicklung des Seehandelszentrums im 8.-12. Jh.*, „Slavia Anriqua”, vol. 36, 93-104.
1996 *Archeologia a uprawa morza*, (w:) *50 lat archeologii polskiej na Pomorzu Zachodnim*, Szczecin, 103-130.
- Filipowiak W., Gundlach H.
1992 *Wolin – Vineta. Die tatsächliche Legende vom Untergang und Aufstieg der Stadt*, Rostock
- Gabriel I.
1988 *Hof- und Sakralkultur sowie Gebrauchs- und Handelsgut im Spiegel der Kleinfunde von Starigard/Oldenburger*, „69. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission”, 103-291.
- Gralow K. D., Parschau J.
1984 *Eine Fibel der frühen Wikingerzeit aus Benzin, Kr. Gadebusch*, „Ausgrabungen und Funde”, vol. 29, 126-128.
- Hensel Z.
1975 *Badania metaloznawcze wyrobów żelaznych z IX-XII wieku z Wolina*, „Materiały Zachodniopomorskie”, T. 21, 61-93.
- Herrmann J.
1982 *Slawen und Wikinger in der Frühgeschichte der Ostseevölker*, (w:) *Wikinger und Slawen. Zur Frühgeschichte der Ostseevölker*, Berlin, 9-148.

²⁴ Związki pierwszych Piastów ze Skandynawią miały nie tylko konsekwencje gospodarcze. Prawdopodobny wydaje się domysł o udziale drużynników normańskich w składzie drużyny wczesnopiastowskiej; por. ostatnio KARA 1991, 99 n.; 1992, 33 n.

- 1987 *Rol' priberežnych targovych fakturij VIII-X vv. v rozvitii plemennogo obščestva, formirovanii gosudarstv i gorodov*, (w:) *Trudy V Meždunarodnogo Kongressa Slavjanskoj Archeologii*, T. 1, z. 1, Moskwa, 32-48.
- 1988 *Zur Struktur von Handel und Handelsplätzen im südwestlichen Ostseegebiet vom 8.-10. Jahrhundert*, „69. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission”, 720-739.
- 1991 *Stadtentwicklung im historischen Vergleich. Zu einigen Ergebnissen und Fragestellungen*, (w:) *Frühgeschichte der europäischen Stadt*, Berlin, 315-325.
- 1992 *Die westslawischen Küstenländer und Skandinavien*, (w:) *Wikinger, Waräger, Normannen. Die Skandinavier und Europa 800-1200*, Berlin, 84-87.
- 1994/1995 *Frühe Seehandelsplätze am „äußersten Ende des westlichen Ozeans“. Geschichtliche Grundlagen, siedlungstopographische Strukturen und ethnische Herkunft ihrer Bewohner*, „Acta Praehistorica et Archaeologica”, vol. 26/27, 57-72.
- Holmqvist W.
1976 *Die Ergebnisse der Grabungen auf Helgö (1954-1974)*, „Praehistorische Zeitschrift”, vol. 51, 127-177.
- Jagodziński M.
1988 *Wczesnośredniowieczna osada rzemieślniczo-handlowa w Janowie Pomorskim nad jeziorem Drużno – poszukiwane Truso?* Elbląg
1991 *Truso w świetle nowych odkryć. Uwagi na marginesie badań wczesnośredniowiecznej osady rzemieślniczo-handlowej w Janowie Pomorskim (gmina Elbląg)*, (w:) *Archeologia bałtyjska*, Olsztyn, 136-155.
- Jagodziński M., Kasprzycka M.
1990 *Zarys problematyki badawczej wczesnośredniowiecznej osady rzemieślniczo-handlowej w Janowie Pomorskim, gm. Elbląg*, „Pomorania Antiqua”, T. 14, 9-49.
1991 *The early medieval craft and commercial centre at Janów Pomorski near Elbląg on the South Baltic Coast*, „Antiquity”, vol. 65, 696-715.
- Jansson I.
1984 *Ovale Schalenspangen*, (w:) *Birka II:1. Systematische Analysen der Gräberfunde*, Stockholm, 45-57.
1985 *Ovala spännbucklor. En studie av vikingatida standardsmucken med utgångspunkt från Björkö-fynden*, Uppsala.
1988 *Wikingerzeitlicher orientalischer Import in Skandinavien*, „69. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission”, 564-647.
- Jensen S.
1991 *Ribe zur Wikingerzeit*, Ribe
- Kara M.
1991 *Z badań nad wczesnośredniowiecznymi grobami z uzbrojeniem z terenu Wielkopolski*, (w:) *Od plemienia do państwa. Śląsk na tle wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny Zachodniej*, Wrocław, 99-120.
1992 *Siły zbrojne Mieszka I. Z badań nad składem etnicznym, organizacją i dyslokacją drużyny pierwszych Piastów*, „Kronika Wielkopolska”, nr 3 (62), 33-47.
- Kelm R., Larsson L.
1995 *Mölleholmen – eine Inselsiedlung des 11. Jahrhunderts im südlichen Schonen, Schweden*, „Archäologisches Korrespondenzblatt”, vol. 25, 341-353.
- Kempke T.
1984a *Starigard/Oldenburg. Hauptburg der Slawen in Wagrien. II. Die Keramik des 8.-12. Jahrhunderts*, Neumünster.
1984b *Alt Lübecks Aufstieg zur Königsresidenz*, „Zeitschrift für Archäologie”, vol. 18, 93-100.
1988 *Zur überregionalen Verbreitung der Pfeilspitzentypen des 8.-12. Jahrhunderts aus Starigard/Oldenburg*, „69. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission”, 292-306.
1989 *Bemerkungen zur Delvenau-Stecknitz-Route im frühen Mittelalter*, „Hammaburg NF”, vol. 9, 175-184.
- Kirpičnikov A. N.
1988 *Ladoga i Ladožskaja zemlja VIII-XIII vv.*, (w:) *Istoričkoarheologičeskoe izučenie Drevnej Rusi, Slavjanorusskie drevnosti*, выпуск 1, Leningrad, 38-79.
- Kirpičnikov A. N., Dubov I. V., Lebedev G. S.
1986 *Rus' i varjagi (russko-skandinavskie otnošenija domogol'skogo vremeni)*, (w:) *Slavjane i skandinavj*, Moskwa, 189-297.
- Kmietowicz F.
1968 *Drogi napływu srebra arabskiego na południowe wybrzeża Bałtyku i przynależność etniczna ich wtaścicieli*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. 12, 65-83.
1972 *Niektóre problemy napływu kruszcu srebrnego na ziemie polskie we wczesnym średniowieczu*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. 16, 65-90.
- Kulakov V. I.
1996 *Truso i Kaup (protogorodskie centry v zemle prussov)*, „Rossijskaja archeologija”, № 3, 134-147.
- Kyhlberg O.
1986 *Die Gewichte in den Gräbern von Birka. Metrologie und Wirtschaft*, (w:) *Birka II:2. Systematischen Analysen der Gräberfunde*, Stockholm, 147-162.
- Leciejewicz L.
1962 *Początki nadmorskich miast na Pomorzu Zachodnim*, Wrocław-Warszawa-Kraków.
1963 *Najstarsze osady miejskie Słowian zachodnich nad Bałtykiem*, „Polskie Studia Slawistyczne”, seria 2, 39-51.
1970 *Kształtowanie się pierwszych miast u Słowian nadbałtyckich*, „Slavia Antiqua”, T. 17, 93-124.
1976 *Obcy kupcy na Słowiańszczyźnie Zachodniej w okresie wielkiego przelomu (IX-XI w.)*, (w:) *Cultus et cognitio. Studia z dziejów średniowiecznej kultury*, Warszawa, 333-339.
1978 *Limes karoliński – rubież dwóch stref kulturowych*, „Slavia Antiqua”, T. 25, 49-61.
1979a *Normanowie*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.
1979b *Die Anfänge des Staatswesens bei den Westslawen und Skandinavien – einige Parallelen und Unterschiede*, (w:) *Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave*, T. 1, Bratislava, 487-492.
- 1979c rec.: O. Olsen, H. Schmidt, *Fyrkat. En jysk vikingeborg I*; E. Roesdahl, *Fyrkat. En jysk vikingeborg II*, København 1977, (w:) „Przegląd Archeologiczny”, T. 27, 204-207.
1980 *Westslawen und Normannen in ihren Kulturbeziehungen im frühen Mittelalter*, (w:) *Europa Slavica – Europa Orientalis*, Berlin, 232-248.
1981 *Słowianie zachodni i Normanowie we wzajemnych stosunkach kulturowych we wczesnym średniowieczu*, „Pomorania Antiqua”, T. 10, 157-168.
1985 *Die Stammesburgen als Ausgangspunkt der frühen Stadtentwicklung an der pommerschen Ostseeküste*, (w:) *Society and trade in the Baltic during the Viking Age*, Visby, 171-184.
1987a *Einige Bemerkungen über die Kontakte der Ostsee-Slawen mit nördlicher Rus' im Frühmittelalter*, „Folia Praehistorica Posnaniensia”, T. 3, 157-164.

- 1987b *Sachsen in den slawischen Ostseestädten in 10.-12. Jahrhundert*, „Zeitschrift für Archäologie”, vol. 21, 75-81.
- 1988/1989 *Archäologische Stadtforschung in Polen*, „Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich”, vol. 4-5, 131-140.
- 1989a *Słowianie zachodni. Z dziejów tworzenia się średniowiecznej Europy*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź.
- 1989b *Czy był Szczecin „najstarszym miastem Pomorza”?* „Acta Universitatis Wratislaviensis”, Historia nr 76, 41-50.
- 1990 *Les origines de la ville de Szczecin. Questions historiques et réalité archéologique*, „Przegląd Archeologiczny”, T. 37, 181-194.
- 1991 *Początki miast w nadbałtyckiej Europie*, (w:) *Czas, przestrzeń, praca w dawnych miastach*, Warszawa, 101-113.
- 1993 *Normanowie nad Odrą i Wisłą w IX-XI wieku*, „Kwartalnik Historyczny”, R. 100, nr 4, 49-62.
- 1994/1995 *Skandinavien im Oder- und Weichselgebiet 800-1200*, „Acta Praehistorica et Archaeologica”, vol. 26/27, 73-82.
- 1995a *Kaufleute in westslawischen Frühstädten in archäologischer Sicht*, (w:) *Burg – Burgstadt – Stadt. Zur Genese mittelalterlicher nichtagrarischer Zentren in Ostmitteleuropa*, Berlin, 60-67.
- 1995b *Szczecin – macierz miast pomorskich*. „Najstarsze miasto Pomorza”, (w:) *Szczecin na przestrzeni wieków. Historia – kultura – sztuka*, Szczecin, 19-43.
- Lundström A.
1968 *Helgö als frühmittelalterlicher Handelsplatz in Mittelschweden*, „Frühmittelalterliche Studien”, vol. 2, 278-290.
- Lundström (red.)
1968 *Thirteen Studies on Helgö*, Stockholm.
- Łosiński W.
1972 *Początki wczesnośredniowiecznego osadnictwa grodowego w dorzeczu dolnej Parsęty (VII-X/XI w.)*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk
- 1974 *Srebrny wystrój odzieży z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska w Świelubiu w powiecie kołobrzeskim*, (w:) *Studia Archaeologica Pomeranica*, Koszalin, 159-175.
- 1979 *Die Kontakte zwischen Pommern und Skandinavien im frühen Mittelalter im Lichte von Forschungen im unteren Parsęta-Flussgebiet*, (w:) *Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave*, T. 1, Bratislava, 513-517.
- 1980 *Stara Ładoga w świetle ostatnich badań archeologicznych*, „Przegląd Archeologiczny”, T. 28, 225-238.
- 1988 *Chronologia napływu najstarszej monety arabskiej na terytorium Europy*, „Slavia Antiqua”, T. 31, 93-181.
- 1991a *Feldberg – typ ceramiki wczesnośredniowiecznej*, (w:) *Słownik starożytności słowiańskich*, T. 8, część pierwsza, 127-132.
- 1991b *Fresendorf – typ ceramiki wczesnośredniowiecznej*, (w:) *Słownik starożytności słowiańskich*, T. 8, część pierwsza, 134-137.
- 1993a *Chronologia, skala i drogi napływu monet arabskich do krajów europejskich u schyłku IX i w X w.*, „Slavia Antiqua”, T. 34, 1-41.
- 1993b *Groby typu Alt Käbelich w świetle badań przeprowadzonych na cmentarzysku wczesnośredniowiecznym w Świelubiu pod Kołobrzegiem*, „Przegląd Archeologiczny”, T. 41, 17-34.
- 1993c *Szczeciński ośrodek miejski w dobie przedlokacyjnej*, „Archeologia Polski”, T. 38, 285-318.
- 1994 *W sprawie genezy osiedli wczesnomiejskich u Słowian nadbałtyckich*, „Slavia Antiqua”, T. 35, 101-128.
- 1996a *Zachodniopomorskie wczesne średniowiecze w powojennych badaniach polskiej archeologii*, (w:) *50 lat archeologii polskiej na Pomorzu Zachodnim*, Szczecin, 69-101.
- 1996b *Miejsce Pomorza i Wielkopolski w kształtowaniu się gospodarki towarowo-pieniężnej w Polsce wczesnofeudalnej*, „Slavia Antiqua”, T. 37, 163-180.
- 1996c *Próba nowego spojrzenia na dzieje wczesnośredniowiecznego Szczecina*, (w:) *50 lat archeologii polskiej na Pomorzu Zachodnim*, Szczecin, 131-152.
- w druku *Rola rzemiosła skandynawskiego w dziejach gospodarczych wczesnośredniowiecznej Europy w świetle badań metaloznawczych noży żelaznych*.
- Meier D.
1990 *Scharstorf. Eine slawische Burg in Ostholstein und ihr Umland*. *Archäologische Funde*, Neumünster.
- Müller-Wille M.
1985 *Westeuropäischer Import der Wikingerzeit in Nordeuropa*, (w:) *Society and trade in the Baltic during the Viking Age*, Visby, 79-102.
- 1989 *Die Ostseegebiet während des frühen Mittelalters. Kulturkontakt, Handel und Urbanisierung aus archäologischer Sicht*, Kiel.
- Roesdahl E.
1996 *Historia wikingów*, Gdańsk.
- Rudnicki M., Trzeciński M.
1994 *Wyniki badań powierzchniowych z zastosowaniem wykrywacza metali. Nowe metody badawcze w polskiej archeologii*, „Barbaricum”, T. 3, 149-162.
- Schoknecht U.
1977 *Menzlin. Ein frühgeschichtlicher Handelsplatz an der Peene*, Berlin.
- 1978a *Handelsbeziehungen der frühmittelalterlichen Siedlung Menzlin bei Anklam*, „Zeitschrift für Archäologie”, vol. 19, 225-234.
- 1978b *Eine skandinavische Vogelfibel aus Schönfeld, Kreis Demmin*, „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg”, Jb. 1978, 237-242.
- 1981 *Eine gleicharmige vordelzeitliche Fibel von Verchen, Kr. Demmin*, „Ausgrabungen und Funde”, vol. 26, 142-145.
- Skoczylas J.
1988 *Surowce skalne wczesnośredniowiecznego Wolina*, „Materiały Zachodniopomorskie”, T. 34, 47-67.
- 1990 *Użytkowanie surowców skalnych we wczesnym średniowieczu w północno-zachodniej Polsce*, Poznań.
- 1994 *Użytkowanie surowców skalnych w początkach państwa polskiego w Wielkopolsce*, (w:) *Użytkowanie surowców skalnych w początkach państwa polskiego*, Poznań, 63-74.
- Stenberger M.
1977 *Vorgeschichte Schwedens*, Berlin.
- Steuer H.
1984 *Feinwaagen und Gewichte als Quellen zur Handelsgeschichte des Ostseeraumes*, (w:) *Archäologische und naturwissenschaftliche Untersuchungen an Siedlungen im deutschen Küstengebiet. Band 2. Handelsplätze des frühen und hohen Mittelalters*, Weinheim, 273-292.

- Suchodolski S.
1989 *The finding of a Scandinavian coin of the earliest type (KG 3) on the southern coast of the Baltic Sea*, „Numismatiska meddelanden”, vol.37, 425-430.
- Ślaski K.
1969 *Słowianie zachodni na Baltyku w VII-XIII wieku*, Gdańsk
- Thålin L.
1973 *Notes on the Ancient Iron Currency Bars of Northern Sweden and the Nickel Alloys of some Archaeological Objects*, (w:) *Early Medieval Studies 5*, Stockholm, 24-41.
- Vogel V.
1972 *Slawischen Funde in Wagrien*, Neumünster.
- Warnke D.
1988 *Frühstädtische Zentren bei den Nordwestslawen*, „Fennoscandia Archaeologica”, vol. 5, 69-77.
1991a *Frühe Stadtentwicklung an der südlichen Ostseeküste zwischen Odermündung und Lübecker Bucht*, (w:) *Frühgeschichte der europäischen Stadt*, Berlin, 200-206.
1991b *Ein Brunnen mit Hortfund eines Goldschmiedes aus der 1. Hälfte des 9. Jh. vom Handwerkerplatz Rostock-Dierkow*, „Ausgrabungen und Funde”, vol. 36, 294-295.
- Wietrzichowski F.
1993 *Untersuchungen zu den Anfängen des frühmittelalterlichen Seehandels im südlichen Ostseeraum unter besonderer Berücksichtigung der Grabungsergebnisse von Gross Strömkendorf*, *Wismarer Studien zur Archäologie und Geschichte 3*, Wismar.
- Wojtasik J.
1994 *Bursztyn ze stanowisk wykopaliskowych 5, 6 oraz znaleziony luzno na Starym Mieście w Wolinie*, „Materiały Zachodniopomorskie”, T. 40, 173-201.
- Zoll-Adamikowa H.
1979 *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska ciałopalne Słowian na terenie Polski. Cz. II. Analiza. Wnioski*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk
1980 *Einheimische und fremde Elemente im Grabkult der Ostseeslawen*, „Offa”, vol. 37, 184-196.
1988 *Przyczyny i formy recepcji rytuału szkieletowego u Słowian nadbałtyckich we wczesnym średniowieczu*, „Przeegląd Archeologiczny”, T. 35, 183-229.
1991 *Problem osadnictwa skandynawskiego na południowych wybrzeżach Baltyku w IX-X wieku*, „Zeszyty Naukowe PUNO” NS nr 4, 53-62.
- Żak J.
1962 *Studia nad kontaktami handlowymi społeczeństw zachodniosłowiańskich ze skandynawskimi od VI do VIII w. n.e.*, Wrocław-Warszawa-Kraków.
- 1963-1967 *I-III „Importy” skandynawskie na ziemiach zachodniosłowiańskich od IX do XI wieku*, część katalogowa, Poznań 1963; część analityczna, Poznań 1963; część syntetyczna, Poznań 1967.
- 1965 *Zarys stanu i dziejów badań nad „importami” skandynawskimi na Słowiańszczyźnie Zachodniej*. Część I, „Materiały Zachodniopomorskie”, T. 11, 411-460.
- 1966 *Zarys stanu i dziejów badań nad „importami” skandynawskimi na Słowiańszczyźnie Zachodniej*. Część II, „Materiały Zachodniopomorskie”, T. 12, 547-606.
- 1967 *Die Beziehungen zwischen Skandinavien und den slawischen Stämmen westlich der Oder im Lichte der Bodenfunde des 9.-11. Jahrhunderts*, „Zeitschrift für Archäologie”, vol. 1, 305-328.
- 1970a *Skandinavische Importe in den westslawischen Ländern aus dem 9.-11. Jahrhundert*, (w:) *I Międzynarodowy Kongres Archeologii Słowiańskiej*, T. 5, Wrocław-Warszawa-Kraków, 298-301.
- 1970b *Der westslawische Import in Skandinavien im 9. bis 11. Jahrhundert*, (w:) *Berichte über den II. Internationalen Kongress für Slawische Archäologie*, T. 1, Berlin, 25-38.
- 1971a *Westslawisch-skandinavische Handelsbeziehungen im 9. bis 11. Jahrhundert*, (w:) *Actes du VIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, T. 2, Prague, 1197-1200.
- 1971b *Import zachodniosłowiański do Skandynawii w IX-XI wieku*, „Pomorania Antiqua”, T. 4, 123-143.
- 1975 *Kontakte zwischen Skandinaviern und Westslawen des 9.-11. Jahrhunderts n. Chr. im Lichte der archäologischen Quellen*. „Offa”, vol. 32, 48-53.
- 1985 *Die Handelsbeziehungen der protopolnischen und frühpolnischen Stammesgruppen auf dem Hintergrund des Handels der Westslawen*, (w:) *Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa. III. Der Handel des frühen Mittelalters*, Göttingen, 431-510.
- 1988a *Problem „importów” skandynawskich w dorzeczu Odry i Wisły w IX, X i XI wieku*, (w:) *Studia nad etnogenezą Słowian i kulturą Europy wczesnośredniowiecznej*, T. 2, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, 179-187.
- 1988b *Das Problem der skandinavischen „Importe” im Oder-Weichsel-Raum während des 9.-11. Jahrhunderts*, „69. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission”, 6775-689.

DIE ROLLE DER KONTAKTE MIT SKANDINAVIEN IN DER WIRTSCHAFTSGESCHICHTE DER OSTSEESLAWEN

ZUSAMMENFASSUNG

Die Frage der skandinavisch-westslawischen Kontakte ist in der Fachliteratur immer aktuell. Die erneute Betrachtung dieses Problems begünstigen unheimlich interessante Entdeckungen letzter Jahrzehnte, besonders an der slawischen Ostseeküste. Sie erlauben einige Ansichten umzuwerten, vor allem zum Thema der Rolle des Handelsaustausches in der Wirtschaftsgeschichte der beiden Partner.

Die ersten Kontakte wurden bereits in der Vendelzeit angeknüpft. Dies wird durch die Materialien aus den durch die Ostseeslawen besiedelten Gebieten (Dierkow bei Rostock) als auch aus der skandinavischen Küste (Åhus – Yngsjö) bezeugt. Mit deren Intensivierung ist es seit dem ausgehenden 8. und im 9. Jh zu rechnen. Das lange Verzeichnis der Funde aus dieser Zeit verifiziert die Ansichten dieser Forscher,

die der Meinung waren, dies sei die Zeit von geringer Bedeutung in der Geschichte der gegenseitigen Handelsbeziehungen. Sie wurden vielleicht dagegen gewissermaßen in der 1. Hälfte des 10. Jh. eingeschränkt, als die Ostseeslawen unmittelbare Kontakte mit den frühstädtischen Zentren Nordrußlands in breiterem Umfang aufgenommen haben. Früher doch, denn schon in der 2. Hälfte dieses Jahrhunderts, wurden die Wirtschaftsbeziehungen erneut belebt, damals kamen zum erstenmal in die Wirkungszone des nördlichen Kulturkreises auch die tief im Inneren gelegenen westslawischen Gebiete, die sich hinter dem engen Küstenstreifen befanden. Die größte Anhäufung der Erzeugnisse nordischer Herkunft ist dort in Großpolen zu sehen sowie auf den benachbarten Gebieten, die dann Bestandteile der frühpiastischen Monarchie bildeten.

Mit Recht glaubt man, daß die wirtschaftlichen Wechselbeziehungen ihren Ursprung vor allem in den Unterschieden in Lebensbedingungen der beiden Partner und in Reichhaltigkeit der natürlichen Umwelt, in der sie leben sollten, hatten. Es ist jedoch dagegen schwer mit der Ansicht übereinzustimmen, daß die gegenseitigen Handelsbeziehungen sich ausschließlich auf den vereinzelt und gelegentlichen Austausch von Luxuswaren eingeschränkt hätten. Die letzten archäologischen Aufdeckungen und auch Ergebnisse der Untersuchungen der Natur- und technischen Wissenschaften bestätigen die Überzeugung über eine bedeutende Rolle der Massenprodukte in den Handelsbeziehungen. Dies wurde auch schon früher nicht ausgeschlossen, indem man auf die Bedeutung des Salzhandels verwiesen hat, denn Salz stellte zweifellos die Ware dar, die die Slawen nach Skandinavien exportierten. Die Konzentration der Erzeugnisse normannischer Herkunft in den salzführenden Gegenden der slawischen Küste scheint diese Suggestion zu bestätigen. Die Liste jener Massenprodukte kann man z. Z. beträchtlich erweitern. Die slawische Seite war ohne Zweifel an Eisen interessiert, das aus den skandinavischen Erzen hoher Qualität gewonnen war. Die in der Gegend des Woliner Hafens gefundene Eisenbarre bezeugt jedenfalls Handel mit diesem Rohstoff. Darauf weisen auch die Ergebnisse der metallkundlichen Untersuchungen von Eisenfunden aus der südlichen Küste der Ostsee hin. In den analysierten Serien sind oft auch Gegenstände aus niedrigphosphorigem Eisen, manchmal auch mit erhöhtem Nickelgehalt anzutreffen. Zum Teil stammte dieses Metall zweifellos aus Skandinavien. Importiert wurde wohl nicht nur Rohstoff allein, sondern auch fertige Waren, darin auch einfache Arbeitsgeräte, u. a. Messer, die übrigens auch in den slawischen Siedlungen von einem skandinavischen Wanderhandwerker

der traditionellen Technologie seiner Werkstatt gemäß erzeugt werden konnten.

In Frage kamen auch wohl andere Rohstoffe. Es scheint, daß die Slawen massenweise Wetzsteine aus Phyllitschiefer importierten. Ihr Prozentsatz an den Serien von den südlichen Ostseeküsten überschreitet oft 50 % der insgesamt aufgefundenen Wetzsteine und erreicht manchmal 80-90 %. Mit dem skandinavischen Kulturkreis stehen in Verbindung vielleicht auch flache Sandsteinspinnwirtel, besonders die verzierten Exemplare, die massenhaft in Skandinavien vorkommen und auf den westslawischen Gebieten in größerer Zahl ausschließlich aus dem Siedlungsterritorium der Ostseeslawen bekannt sind. Und sie konnten mindestens in einem Teil an Ort und Stelle von einem normannischen Handwerker hergestellt werden. Bei den Slawen fanden dagegen keinen Absatz Spinnwirtel aus Knochen, Horn oder Speckstein; deren einzelne Exemplare bezeugen eher den Aufenthalt der Skandinavier in den slawischen Ländern. Dies kann sich auch auf die Gefäße aus Speckstein beziehen, die standardweise zur Ausstattung der Wikingerküche gehörten.

Skandinavien war auch an Massengütern interessiert. Nebendem bereits erwähnten Salz kamen in erster Linie Lebensmittel, und besonders Getreide, in Frage. Die Slawen bezogen es nicht nur im pommerischen Hinterland, sondern auch in den weiter entfernten, an der oberen Oder gelegenen Gebieten. Dies wird durch die Ergebnisse der paläobotanischen Untersuchungen der Materialien von Wolin bestätigt. Die Funde in Wolin verweisen jedenfalls auf die frühe Abstammung des Getreidehandels. Ausfuhrgut war vielleicht auch Holz. Und diese Vermutung scheinen auch die Ergebnisse der naturwissenschaftlichen Untersuchungen zu unterstützen. Interesse der skandinavischen Seite erweckten wohl auch andere Produkte der Waldwirtschaft, mit Recht behauptet man also, daß ein Teil der slawischen Tongefäße, die in den normannischen Handels- und Handwerkersiedlungen aufgefunden wurden, die Funktion der Transportbehälter neben Salz auch für andere Ware dieser Art erfüllt haben. Es handelte sich also nicht um Ausfuhr der Gefäße allein, sondern um ihren Gehalt. Von den Rohstoffen war zweifelsohne Bernstein am meisten erwünscht. Ausgeführt wurde nicht nur Rohstoff, sondern auch fertige Erzeugnisse, manchmal in typischer Form für das Kulturmilieu der Empfänger. Ein slawischer Handwerker konnte auch in den skandinavischen Zentren tätig sein. Unter ihnen waren bestimmt auch Töpfer, obwohl ihre soziale Stellung nicht endgültig klar war. Mindestens zum Teil waren es wohl freie Wanderhandwerker, die nach gleichem Prinzip funktionierten wie die skandinavischen.

In der Geschichte der Wechselbeziehungen spielte eine wichtige Rolle im Durchdringen der Waren aus anderen ethnischen Kreisen auch die beiderseitige Handelsvermittlung. Durch die Vermittlung der Normannen gelangten an die slawischen Küsten einige Erzeugnisse aus den westeuropäischen Werkstätten, darin neben Waffe unter anderen Glas- und Tongefäße vom Typ Tating und Badorf und von der östlichen Richtung vom ausgehenden 8. und 9. Jh. an vorwiegend arabisches Silber, obwohl die letzte Vermutung vor allem auf indirekten Voraussetzungen fußt. Im Lichte der chronologischen Verteilung der kufischen Münzen in den silbernen Depotfunden stellt sich aber heraus, daß die unmittelbaren Kontakte der Ostseeslawen mit den osteuropäischen Gebieten erst mit der Expansion der sammanidischen Münzen in nördlicher Richtung ihren Anfang nehmen, und eine gute Bewertung dieser These ist die Tatsache, daß die westslawischen Elemente in den frühstädtischen Zentren Nordrußlands erst in den frühestens in die 2. Hälfte und den Ausgang des 9. Jh. fallenden Komplexen in größerer Zahl auftreten.

Der vorwiegend auf den Massengütertausch gerichtete Handel erforderte eine entsprechende Infrastruktur. Diese Rolle erfüllten anfangs offene Handwerker-Handelssiedlungen, die schon im 8. Jh. sowohl auf dem normannischen Siedlungsgebiet als auch an den slawischen Ostseeküsten entstanden. Es scheint, daß es in den beiden ethnischen Kreisen Siedlungsformen fremder Herkunft waren, indem sie durch die friesischen Kaufleute mit deren Expansion in Richtung der Ostseeküste hergebracht worden sind. Auf den skandinavischen Gebieten fanden sie doch günstige Entwicklungsbedingungen, denn dort bestanden schon in der Vendelzeit die Siedlungen von entfalteter Produktionstätigkeit und breiten internationalen Handelsbeziehungen, in enger Verbindung mit damaligen Zentren des politischen Lebens und Kultus. Früher wurden auch die Skandinavier zu Trägern dieser in ihrer Genese fremden Idee, die sie rasch auf ihren Wanderungen verbreitet haben. Überall dort ist auch deutlich das Vorhandensein des normannischen Elements im Wirtschaftsleben von derartigen Siedlungen ablesbar.

So und nicht anders war es bei den Ostseeslawen und es ist bereits die These geworden, die immer breiter anerkannt wird. Der weiter geführte Streit ist im Prinzip auf die Frage der quantitativen Beurteilung der Gruppen von fremden Ankömmlingen zurückzuführen, demnach auch deren Rolle in den Marktsiedlungen mit Fernbeziehungen. Besonders schwierig zu lösen ist diese Sache aufgrund der Fundmaterialien aus den Siedlungsfundstellen, wo nur ausnahmsweise kulturell einheitliche Fundkomplexe zutage kommen.

Die sichtbare Anhäufung der evident mit dem skandinavischen Kulturkreis verbundenen Funde erlaubt in den Normannen einen bedeutenden Bestandteil unter den Bewohnern jener Ansammlungen von Kaufleuten und spezialisierten Handwerkern sehen, obwohl unter ihnen sich auch einheimische Hersteller, die bis jetzt im Rahmen der lokalen Dorfgemeinschaften tätig waren, befinden konnten.

Mehrere Informationen liefern dazu Ergebnisse der Untersuchungen von Gräberfeldern. Am meisten überzeugend erwiesen sich die Ausgrabungen in Menzlin an der Peene, wo neben einer Handwerker-Handelssiedlung ein Gräberfeld der skandinavischen Ankömmlinge freigelegt wurde. Die gewonnenen Funde waren von so eindeutigem Gepräge, daß die These über die dort beigesetzten normannischen Einwanderer allgemeine Anerkennung in der Fachliteratur gefunden hat.

Mit einem skandinavischen Gräberfeld haben wir wohl auch in Świelubie an der Parsęta zu tun. Alle dort gefundenen Bronzefunde sind skandinavischer Abstammung. Deutlich skandinavische, und nicht slawische Anknüpfungen zeigt die Form der Brandbestattungen vor und die anthropologischen Untersuchungen ergaben einen hohen Anteil der Männer an der bestatteten Population. All dies verweist auf den Zusammenhang des Gräberfelds in Świelubie mit einer Gruppe der Skandinavier, obwohl auch die slawischen Mitglieder der Gemeinschaft ihre Toten dort beigesetzt haben (Gräber vom Typ Alt Käbelich).

Jene Ergebnisse begründen die These über eine bedeutende Rolle der normannischen Kaufleute und Handwerker im Wirtschaftsleben der offenen Handwerker-Handelssiedlungen. Sie entstanden jedoch mit Bewilligung des einheimischen slawischen politischen Faktors, der an der Entwicklung des Fernhandelsaustausches als Basis für Stärkung seines politischen und wirtschaftlichen Prestiges interessiert war.

Die Siedlungen solcher Art bedeuteten bei den Ostseeslawen kein einziges Zeichen vom Prozeß der frühen Urbanisierung. Vom ausgehenden 8. an und zu Beginn des 9. Jh. erfüllten auch einige slawische Burgen vom Typ Feldberg die Funktion der kleinen lokalen Handwerks- und Fernhandelszentren. Sie waren zugleich Mittelpunkte des sozial-öffentlichen Lebens der slawischen Territorialgemeinschaften. Wie die Untersuchungen im unteren Parsęta-Gebiet zeigten, wurden jene Burgen schon in der 2. Hälfte des 9., spätestens am Ende dieses Jahrhunderts aufgegeben. Ihren Platz nahmen schon früh große, befestigte Siedlungen mit einer großen und regelmäßigen Bebauung ein, die die einheimische, slawische Form einer Frühstadt aufwiesen. Neben den wirtschaftlichen, für die offene Handwerker-Handelssiedlungen typischen Funktio-

nen erfüllten sie zugleich die Rolle der zentralen Punkte des wirtschaftlichen und sozial-kultischen Lebens von Stammesgemeinschaften. Klassische Beispiele für derartige Frühstädte an den slawischen Küsten sind Wolin, Szczecin und Kołobrzeg. Mit deren Entwicklung sind aus der Karte der slawischen Besiedlung die meisten offenen Emporien des oben besprochenen Typs verschwunden.

In den Kulturschichten jener Frühstädte wurden mehrere Spuren der Beziehungen mit der skandinavischen Welt aufgedeckt. Die bestätigen auch die Anwesenheit von normannischen Kaufleuten, und freilich Handwerkern. Mit Recht behauptet man, daß sie keine räumlich abgetrennten Anhäufungen bildeten, indem sie in unterschiedlichen Teilen der Stadt, gleich den Ankömmlingen aus anderen Ländern,

wohnten. Damals war es schon die Zeit, als der slawische Kaufmann und Handwerker zu einem gleichberechtigten Teilnehmer am Wirtschaftsleben im ganzen Ostseebereich wurde. Deren Vorhandensein wurde spätestens vom ausgehenden 9. Jh. in Skandinavien bestätigt, zu derselben Zeit wirkten sie aktiv in der östlichen Richtung und gelangten an die Zentren von Nordrußland.

In der 2. Hälfte des 10. Jh. kam es zur Intensivierung der gegenseitigen Kontakte. In den Wirkungskreis der baltischen Wirtschaftszone kam damals die junge Piastenmonarchie, für die die engen Beziehungen zu Pommern und Skandinavien ein wichtiges Stärkungselement ihrer wirtschaftlichen Lage und politischen Prestiges in den Ländern des damaligen Europa wurden.

Adres autora:

Prof. dr hab. Władysław Łosiński
Osiedle Kosmonautów 5 m. 13
61-624 Poznań